

TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQILLIK DARAJALARI

D.A.Saliyeva

Qo'qon davlat universiteti

“Psixologiya” kafedrasi mudiri, psixologiya fanlari nomzodi, professor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18080520>

Oliy maktabdagi ta'lim jarayoni nafaqat bo'lajak mutaxassislarning turli ijtimoiy amaliyotlar va xo'jalik sohalari uchun kasbiy ahamiyatga ega kompetensiyalarini shakllantirishga, balki ularning shaxsiy fazilatlarini va xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ulardan biri o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi takomillashtirishga, kelajakdagi hayot va kasbiy faoliyatning kundalik vazifalarini hal qilishda mustaqillik va mustaqillikka bo'lgan qobiliyat va tayyorlik hisoblanadi. Shu munosabat bilan ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning mustaqilligi masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Talabalarning mustaqilligi muammosiga murojaat qilish muqarrar ravishda atamalarga ta'sir qiladi. Pedagoglar va psixologlar mustaqil ish va mustaqil faoliyat, avtonomlik va avtonomiya tushunchalarini ba'zan bir-biridan ajratib, ba'zan sinonim sifatida ko'rib chiqadilar. Jumladan, Yu.T.Zaxarova va G.A.Ivanova mustaqil ishni o'quvchilar faoliyatining alohida turi deb ataydilar. Uning o'ziga xos xususiyatlari maqsadni belgilash, uni bosqichma-bosqich amalga oshirishni rejalashtirish, tashkil etish va aks ettirish qobiliyati, shuningdek, sub'yekt tajribasi asosida ta'lim mahsulotini yaratishdir [1]. Ushbu ta'rifda mustaqil ishning mahsuldor xususiyatini va uning sub'yektiv ahamiyatini qayd etib o'tish mumkin.

Shunisi e'tiborga loyiqki, boshqa mualliflar ta'lim oluvchilarning avtonomligini belgilash uchun yaqin ta'rifdan foydalanadilar: ta'lim faoliyatini ongli ravishda olib borish qobiliyati, uni aks ettirish va baholash, ushbu faoliyat doirasida konstruktiv o'zaro ta'sirga tayyorlik va, eng muhimi, ta'lim faoliyati mahsuloti uchun mas'uliyat [2]. Mualliflar yuqoridagi ta'rifda mustaqil ishning mahsuldorligiga urg'u berilganidek, ta'lim oluvchilar avtonomligining mahsuldorligini ham ta'kidlaydilar. Yu.A. Konovodova “mustaqil ish” va “mustaqil faoliyat” tushunchalarini ajratish zarur deb hisoblaydi, chunki ish shakl bilan, faoliyat esa ta'lim oluvchilarning faolligi sifati bilan bog'liq [3].

Pedagogik avtonomiya sohasidagi amaliyotchi tadqiqotchilardan biri B.Sinkler bir qator tezislarni shakllantirgan bo'lib, ular ta'lim oluvchilarning ham avtonomligi, ham mustaqilligini birdek adolatli tavsiflaydi. Xususan, ko'rib chiqilayotgan pedagogik hodisa:

- o'quvchilarning ta'lim natijalari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligi bilan bog'liq;
- tug'ma bo'lmagan, ammo ta'lim jarayonida rivojlanadigan shaxsiy qobiliyatlar majmui bilan belgilanadi;
- individual va ijtimoiy darajada darajali farqlanishga ega;
- beqaror va o'zgaruvchan;
- madaniy jihatdan shartlangan, shu sababli turli tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilinadi [4].

Terminologik aniqlashda chuqurlashmaslik uchun biz “mustaqillik” tushunchasidan foydalanamiz. Bu ta'lim oluvchilarning shaxsiy fazilatlariga ham, shaklga ham, ularning ishini tashkil etishga ham bir xil darajada tegishli bo'lishi mumkin.

Ta'lim oluvchilarning mustaqilligi ta'lim jarayonining boshqa xususiyatlari kabi turli ko'rinishlarga, turli darajadagi ifodalanishga ega bo'lishi mumkin. Yondashuvlardan biriga

ko'ra, mustaqillik darajasini ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalari yig'indisi orqali aniqlash mumkin. Mualliflar ushbu mezonlar orqali mustaqillikning to'rtta darajasini aniqlaydilar va batafsil tavsiflaydilar: ijrochi, yetarli bo'lmagan, evristik, ijodiy. Ular motivatsion, lingvistik, metakognitiv va axborot komponentlarining har bir darajadagi ko'rsatkichlari qanday o'zgarishini ko'rsatadi [1].

Bizning fikrimizcha, ta'lim jarayonida talabalarining mustaqillik darajalari to'g'risida, ularning tayyorgarlik yo'nalishi yoki mutaxassisligidan qat'iy nazar, umumiy tasavvur hosil qilish foydalidir. Bunda tadqiqotchilarning ishlarida umumiy bo'lgan mezonlarga tayanish lozim. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday mezonlar talabalarining ta'limga bo'lgan motivatsiyasi va rejalashtirish (maqsad qo'yish), maqsadga erishish vositalarini tanlash, refleksiya va ta'lim faoliyati natijalarini baholash qobiliyatlari yig'indisidir. Mazkur mezonlarga ko'ra, talabalar mustaqilligi past, o'rta va yuqori darajalarda bo'lishi mumkin. Darajalarning xususiyatlari jadvalda ko'rsatilgan.

1-jadval

Ta'lim jarayonida talabalarining mustaqillik darajalari tavsifi

Mustaqillik mezonlari	Mustaqillik darajasi		
	Past	O'rtacha	Yuqori
Ta'lim faoliyatiga motivatsiya	Tashqi motivatsiya, o'qituvchi tomonidan faoliyatni rag'batlantirish talab etiladi	Beqaror ichki motivatsiya, vaqti-vaqti bilan tashqi rag'batlantirishni talab qiladi	Barqaror ichki motivatsiya
Rejalashtirish (maqsadni belgilash)	Tashqaridan berilgan maqsadga erishish uchun harakatlar rejasini tuza oladi	Faoliyat maqsadini aniqlashda o'qituvchining yordami talab etiladi, unga erishish rejasini mustaqil ravishda tuzadi	Faoliyat maqsadini mustaqil belgilaydi va unga erishish rejasini tuzadi
Maqsadga erishish usullari va vositalarini tanlash	Faoliyatni tashkil etishda o'qituvchining rahbarligi talab etiladi	O'xshash, takrorlanuvchi vaziyatlarda maqsadga erishish yo'llari va vositalarini tanlay oladi	Yangi, takrorlanmaydigan vaziyatlarda maqsadga erishish yo'llari va vositalarini tanlay oladi
Refleksiya va baholash	Tashqi bahoga tayanadi	O'zini o'zi baholashning xolisligini tasdiqlash talab etiladi	Refleksiv qobiliyatlari rivojlangan, faoliyat natijalarini

			ob'yektiv baholay oladi
--	--	--	----------------------------

Ko'rinib turibdiki, mustaqillikning yuqori darajasiga o'tish ta'lim oluvchilarning kasbga yo'naltirilgan faoliyatning har xil turlariga qo'shilganda to'plangan tajribasi tufayli mumkin bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, talabalar mustaqil ishlash ko'nikmalarining muhimligini tushunadilar va ularni rivojlantirishga intiladilar. Bu borada xorij olimlarini tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot ishini keltirib o'tish maqsadga muvofiq. Jumladan, N.G.Chernishevskiy nomidagi MDU xorijiy tillar va lingvodidaktika fakultetida bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot ishlariga tayyorgarligini aniqlash maqsadida so'rovnoma o'tkazildi. Savollar orasida talabalarning kurs va diplom ishlarida plagiatga bo'lgan munosabati va uning oldini olish imkoniyatlari haqidagi savollar ham mavjud edi. Shunga muvofiq so'rovnoma natijalari avvalroq e'lon qilingan edi [5]. Talabalar mustaqilligi haqidagi munozara kontyektida esa quyidagilar muhim ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Respondentlarning taxminan yarmi ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish va annotatsiyalashning umumiy qoidalari haqida tushuncha beradigan amaliyotga yo'naltirilgan akademik yozuv kursiga qiziqish bildirishdi. Shu bilan birga, respondentlarning to'rtinchi qismi faqat matn bilan ishlash ko'nikmalarini mustaqil ravishda shakllantirish tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishning samarali usuli ekanligini ta'kidladilar.

Maqsadlarni belgilash va ularga erishish usullarini tanlashda talabalarning mustaqil qaror qabul qilishga tayyorligi muhim ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish ularning mustaqilligini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Bu borada N.A.Kubrakova ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda mahsuldor ta'lim tamoyillariga tayanadi. Xususan, u yuridik mutaxassisliklar va tayyorgarlik yo'nalishlari bo'yicha talabalar uchun kvaziprofessional loyihalar samaradorligini ta'kidlaydi: siyosiy-huquqiy mavzudagi kitoblarni izohlash, terminologik xaritalar tuzish, huquqiy muammolar bo'yicha davra suhbatlari o'tkazish va boshqalar [6].

O'ylaymizki, bunday loyihalarda bir nechta tarkibiy qismlarni birlashtirish imkoniyati eng qimmatli hisoblanadi: predmetli (bu holda lingvistik), kasbiy (kasbiy faoliyat turlarini modellash) va shaxsiy (mustaqillikni rivojlantirish).

N.I. Arshinova ta'lim oluvchilarning muvaffaqiyatli mustaqil va avtonom faoliyati uchun zarur bo'lgan uchta asosiy shartni ajratib ko'rsatadi: 1) ta'lim jarayoni sub'yektlarining shaxsga yo'naltirilgan, teng faol munosabatlarini o'rnatish, 2) talabaning o'ziga va o'z ta'limiga nisbatan "Men-o'qituvchi" pozitsiyasini shakllantirish, 3) ta'lim oluvchining o'z individual qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos keladigan qo'yilgan maqsadlarga erishish vositalarini tanlash qobiliyati [7].

B.Sinkler o'quv avtonomiyasini rivojlantirish yondashuvlarini belgilab, talabalar ongli qarorlar qabul qilishga majbur bo'lgan vaziyatlarni maqsadli ravishda yaratish zarurligiga e'tibor qaratadi. Bunda bu vaziyatlar sinf xonasi chegaralaridan tashqariga chiqishi kerak. Aks holda, darsda topshiriqlarni mustaqil bajarishning odatiy shaklidan boshqa narsa bo'lmaydi. O'qituvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning mustaqilligini rag'batlantirish muhimligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, pedagog to'g'ridan-to'g'ri mutlaq avtonomiya idealistik, erishib bo'lmaydigan maqsad ekanligini ta'kidlaydi [4].

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, quyidagilarni qayd etamiz. Bunda mustaqillik pedagogik muammo sifatida nazariy tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar uchun dolzarb bo'lib qolmoqda. Bugungi kunga qadar to'plangan tajriba ta'lim oluvchilar mustaqilligining darajaviy farqlanishi ta'lim jarayonining samarali yoki samarasiz tashkil etilishi natijasi ekanligi haqida ishonch bilan fikr bildirish imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Захарова Ю.Т., Иванова Г. А., Протопопова Т. А., Сидорова Л. В.К вопросу об уровнях самостоятельности студентов в процессе изучения иностранных языков в неязыковом вузе // Гуманизация образования. 2017. № 3. С. 16–25.
2. Голошумова Г.С., Чернова О.Е., Тимиров Ф.Ф., Ежов К.С. Формирование автономности студентов в образовательном процессе вуза // Педагогическое образование в России. 2017. №8. С.27–32.
3. Коноводова Ю.А. Отличие самостоятельной деятельности учащихся от самостоятельной работы учащихся // Проблемы и перспективы развития образования. Пермь: Меркурий, 2011. С. 173–176.
4. Sinclair, B. Learner autonomy: The next phase? Learner autonomy, teacher autonomy: Future directions. Harlow: Longman, 2000, pp. 4–14.
5. Максимова Е.А., Никитина Г.А. Формирование культуры авторства будущих педагогов // Управление качеством образования: теория и практика эффективного администрирования. 2023. № 1. С. 3–6.
6. Кубракова Н.А. Принципы продуктивного обучения в организации самостоятельной работы студентов, изучающих английский язык // Организация самостоятельной работы студентов по иностранным языкам. 2019. Вып. 2. С. 39–49.
7. Аршинова Н.И. К вопросу об автономности и самостоятельности субъекта учебной деятельности и некоторых путях их развития // Вестник КГУ. 2007. № 1. С.35–38.